

klejskog Vasilija, s poznatim formulama ἀναπαράμενος ἐν Κυρίῳ ἡ ἀναμέμνην σὺν παντί τῷ ἰσχυρῷ τῆν παρούσων (tj. drugi dolazak Hristov). I za neke fragmente iz Hristofora, južno od Bitole, koje je Dimiza najpre objavio u *VCH* 1880, a zatim uneo u svoju „Makedonia“ u majuskulnm prepisu, bez transkripcije, može se reći da su Feselov doprinos heraklejskoj epigrafici, jer je Fesel uspeo da iz njih nešto iščita. Njegove dopune su kao i увек убедљиве, zasnovane na analogijama. To su tri nadgrobnа natpisa са молитвaма или похвалама покојника (бр. 270—272).

У Збирку је укључен, под бр. 266, и монограм са коринтског капитела мале базилике у Хераклеји, који је Иванка Николајевић-Стојковић датовала у Јустинијаново време и дешифровала као ἐπισκόπου (или ἀρχιεπισκόπου) Ἰωάννου (или Παυλοῦ). Фесел прима са прилично резерве датовање и напомиње да би овај епископ — ако је реч о хераклејском епископу, а не о архиепископу — морао бити један од наследника Бенигна, потписника аката Цариградског концилја (553), што ствара хронолошки тешкоће. Не видим зашто не би могао бити претходник Бенигнов. Један још необјављен натпис, нађен прошлог лета у Хераклеји, о коме ми је говорио колега Томе Јанакиевски, изгледа да потврђује и датовање и читање Иванке Николајевић.

Међу стобским ранохришћанским натписима, најзначајнији је свакако онај на надвратнику епископалне цркве с именом епископа Филипа као градине цркве (274). Фесел задржава Kitzinger-ово датовање све грађевине „око 500. године“. Међутим новија истраживања показују и овде да је Иванка Николајевић била у праву када је предлагала њено датовање у другу четвртину V века; уп. њен чланак у *Studies in the Antiquities of Stobi, III* (1981), стр. 179 и д., и у истом зборнику, на стр. 171 и д., мишљење Еере Битракове-Грозданове да се на основу новца црква не сме датовати „пре 400“. Фесел није унео у своју збирку знаменити, добро проучени натпис из стобске синагоге с краја III в., као ни натпис са градске капије у Баргали Валентинијановог времена. За први није наведено изричит разлог; други је изостављен зато што Баргала у то време није припадала провинцији Македонији. То је свакако разлог који се може уважити, али би, ради целине, било боље да су оба сва натписа ушла у Збирку.

Као што се из предњег види, Феселова књига садржи богату грађу која ће се моћи искористити за разноврсна истраживања. Пре свега за историју раног хришћанства у Македонији и на Балкану, за историју последњег периода живота неколико македонских градова, за језичка и палеографска изучавања. Књига је драгоценa не само по сакупљеној, темељно проученој и солидно презентираној грађи, већ и по коментарима, који на врло широкеј основи осветљавају поједине речи, имена, појмове, предмете, институције и формуле, израштајући понекад у мале расправе. Вредно и корисно дело.

Примљено 12. XI 1984

Фанула Папазоглу, Београд.

GIAN FRANCO GIANOTTI — ADRIANO PENNACINI, *Storia e forme della letteratura in Roma antica*. Torino, Loescher editore 1982. 833 str.

Čprav je na italijanskem jezиковnem področju v zadnjih desetletjih izšla cela vrsta odličnih priručnikov rimske literarne zgodovine (Marchesi, Restagni, Della Corte, Ferrero, Cazzaniga, Alfonsi, Riposati, Paratore itd), vendar knjiga, ki sta jo izdala Gianotti in Pennacini, ne bo odveč, saj se v svoji zasnovi ne prekriva z nobeno od omenjenih edicij. Verjetno noben zgodovinar rimske književnosti doslej ni v tolikšni meri upošteval družbene pogojenosti in odmevnosti literarnih tokov in literarnih stvaritev, kot sta to storila Gianotti in Pennacini. S tem v zvezi prinašata vrsto zanimivih in dragocenih opazanj oziroma premikata zorne kote z ustaljenih tradicionalnih vidikov v bistveno nove okvire. Že v predgovoru nas presenečata z nekaterimi poudarki, ki doslej niso bili ustrezno upoštevani, čprav so bistvenega pomena za vrednotenje rimske književnosti kot družbenega pojava. Sem sodijo npr. ugotovitve o elitističnem značaju pismenstva v antičnem Rimu: zaradi visokega

odstotka nepismenosti, visoke tržne cene in majhne kupne moči prebivalstva je bil krog bralcev Tacitovih Analov ali Pisem Plinija Mlajšega omejen na nekaj deset tisočev oseb. Ob tem seveda lahko takoj pripomnimo, da se nam zdi ta številka naravnost presenetljivo visoka: najbrž bi tudi danes le redko katero zgodovinpisno delo našlo več kot nekaj tisoč (ne deset tisoč!) bralcev. Celó med romani jih ni malo, ki ostajajo v teh okvirih, kot lahko razberemo že iz podatkov o knjižnih nakladah.

Kar velja za uvod v celotno knjigo, velja v enaki ali še večji meri tudi za uvodna poglavja v posamezna obdobja rimske književnosti. Tako je npr. izredno poudčen in aktualen zgodovinski okvir pred obdelavo književnosti avgustejskega obdobja (str. 232—249), ki govori o prvih primerih rimske državne intervencije na področju šolstva, prosvete in kulture; in sicer ne govori o tem v splošnih frazah, temveč s prav konkretnimi podatki. Avtorja rada prepuščata besedo Suetoniju in drugim neposrednim antičnim virom, s čimer prijetno poživljata svoje razpravljanje in mu dajeta pečat večje avtentičnosti.

Kot v vseh velikih sintetičnih delih tako je tudi tu predstavitev posameznih avtorjev nekoliko neenakomerna in neuravnovešena: nekateri so predstavljeni s splošnimi leksikalnimi podatki, o njih se ponavljajo ustaljene sodbe. Drugi pa so osvetljeni v novih povezavah, tako da pridejo očitneje do izraza nekatere doslej manj zapažene in manj poudarjene strani njihove ustvarjalnosti; to velja npr. za poglavja, posvečena Terenciju, Tibulu, Properciju, Seneki. Ob Tibulu je npr. zanimivo opozorilo na razkorak med javno angažiranostjo njegovega življenja (v vojaški službi) in popolno privatizacijo njegove poezije. Ob interpretaciji njegovih elegij je še posebej zanimivo grafično ponazarjanje družbeno in osebno pogojenih antitez, na katerih temelji notranja dinamika njegovih elegij:

(labor adsiduus + divitiae): (vita iners + paupertas) = miser : felix

Še bolj izraziti so socialni in politični poudarki pri obravnavanju Propercija. Zato najbrž ni naključje, da je obravnava četrte knjige Propercijevih elegij odmerjeno še enkrat toliko prostora kot obravnava vseh prvih treh knjig skupaj: prve tri knjige so posvečene izrazito subjektivni tematiki, ki avtorja manj zanima, tematika četrte knjige pa je Roma, ki je vseskozi v ospredju njunega zanimanja. In zato najbrž spet ni naključje, da je vsebina vseh elegij četrte knjige podrobno razčlenjena — razen tiste elegije, ki je v tej knjigi edina subjektivnega značaja, tj. IV 7, čeprav je ravno ta elegija po sodbi številnih literarnih kritikov morda sploh najlepša Propercijeva pesniška umetnina. Z drugimi besedami: družbeno-ekonomski vidiki so v tej literarni zgodovini daleč v ospredju, medtem ko ostajajo estetski kriteriji skoraj povsem irelevantni.

Posebej izčrpno in zanimivo so v tej knjigi obdelana obdobja poznejšega cesarstva in kršanstva, se pravi, ravno tista obdobja, ki so sicer v podobnih priročnikih običajno precej mačehovsko odpravljena. Tem obdobjem sta avtorja posvetila več kot tretjino celotnega obsega svoje knjige. In prav v obravnavi teh obdobjih pride vidik družbene pogojenosti in odmevnosti literature še močnejše od izraza. Zato je npr. v poglavju o Avreliju Avguštinu veliko več pozornosti posvečeno Avguštinovim polemičnim spisom proti donatistom (pri čemer je prepričljivo poudarjeno, da je bilo donatistično gibanje v svojem bistvu gibanje siromašnih menihov in obubožanih kmetov proti bogatim latifundistom in visokemu kleru) kot pa njegovemu najpomembnejšemu in najboljšejnemu doktrinalnemu spisu *De civitate Dei*.

Med odlikami tega priročnika je treba še posebej poudariti bogate in izčrpne bibliografske pregledne ob koncu vsakega poglavja. Ti pregledi so izčrpnih zlasti, kar zadeva italijansko strokovno literaturo, saj avtorja pogosto navajata številne po krivici prezrte in pozabljene italijanske filološke in literarne razprave. Tako je npr. v bibliografiji o Avreliju Avguštinu (str. 763—764) navedenih več kot ducat razprav, ki niso zabeležene niti v *L'année philologique*.

Skratka, kljub zastopavljanju estetskih kriterijev in kljub pretiranemu poudarjanju družbenih determinant — ali morda ravno zaradi njih — se Gianotti-Pennacinijev pregled ponuja kot nepogrešljiv korektiv k tradicionalnim literarno-zgodovinskim priročnikom, ki preveč ekskluzivno upoštevajo samo individualne okvire literarne ustvarjalnosti.

Kajetan Gantar,
Filozofska fakulteta,
Ljubljana